

„DOM KRESOWY”. TRADYCJE RODZINNE ELŻBIETY FELIKSIAK (1937–2015)

Elżbieta Feliksiak pozostała w pamięci swych studentów jako niezwykła, oryginalna osoba o szerokich horyzontach myślowych i rozległych zainteresowaniach humanistycznych. Filolog, teoretyk i antropolog literatury, tłumaczka języka niemieckiego i białoruskiego, filozof, poetka, a w młodości także studentka fizyki! Inteligentna i błyskotliwa, ale też skromna, pamiętająca o innych, szczególnie o swoich mistrzach i duchowych przewodnikach.

Prefiguracją kresowego domu mitycznej Arkadii dzieciństwa Elżbiety Feliksiak była przenieśsiona w pamięci pokoleń rodziny idea, o której tak pisze ona sama:

„Najpierw był dom w Girsach, polski dwór w powiecie lepelskim na Witebszczyźnie – już za Berezyną, prawym dopływem Dniepru, tak mocno związany z losami napoleońskiej wyprawy na Moskwę – rodzinny majątek Franciszka Rożnowskiego h. Jastrzębiec” [pradziadka E. F.]¹. Dziadek Elżbiety Feliksiak, syn Franciszka, Kazimierz Rożnowski, już w odrodzonej Polsce, przybywszy do Warszawy, zakupił w latach 20. XX wieku mająteczek Janówka – kolonię w Wólce Kozłowskiej pod Tłuszczem, która „stała się prawdziwym ogniskiem rodzinnym i w pewnym sensie domową wyspą dawnych polskich Kresów”².

Urodzona 1 grudnia 1937 roku w Warszawie, w rodzinie inteligenckiej Elżbieta Feliksiak wiele chwil swego młodego życia (w tym wczesne dzieciństwo) spędzała u babci Stefanii Rożnowskiej

¹ E. Feliksiak, *Proste drogi Kazimierza Rożnowskiego: socjalisty, sybiraka, obywatela Wolnej Polski (w świetle jego listów)*, [w:] *Sybir. Wysiedlenia – Losy – Świadczenia*, red. J. Ławski, S. Trzeciakowska, Ł. Zabielski, Białystok 2013, s. 201.

² E. Feliksiak, *Proste drogi Kazimierza...*, s. 173–210.

w Janówce, wśród rodziny, ciotek i kuzynów. Ojciec Stanisław Feliksiak (1906–1992), zoolog, absolwent UW (1930), dr nauk (1938), późniejszy profesor PAN (1954) i dyrektor Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie oraz matka Janina z domu Rożnowska (1909–1994), st. kustosz dyplomowany w bibliotece Instytutu Zoologii PAN, mieszkali przed wojną i krótko po niej w służbowym mieszkaniu na ul. Wilczej w Warszawie, w gmachu Państwowego Muzeum Zoologicznego. W czasie wojny Stanisław Feliksiak uczył na tajnym komplecie medycyny, uczestniczył w Powstaniu Warszawskim na Czerniakowie, w końcu wojny i po Powstaniu Warszawskim był zaangażowany w ukrywanie i wywożenie ze stolicy cennych obiektów we współpracy z prof. Stanisławem Lorentzem w Komitecie Ewakuacji Mienia Kulturalnego Warszawy.

Dom dziadków ze strony matki – Kazimierza i Stefanii (z d. Zdrojewskiej, 1875–1971, z Pieroszyc w gub. mohylewskiej, poślubionych w 1908 r.) Rożnowskich stał się ostoją rodzinnych tradycji, pielęgnowanych z pietyzmem. Podwarszawski dworek kultywował kresowe tradycje rodów, które przybyły do centralnej Polski i zamieszkały tu w latach 20. XX wieku z dawnych szlacheckich majątków nad Berezyną w pow. łepelskim na Witebszczyźnie (Girsy, Antoniszki, Bilewszczyzna), opuszczonych po rewolucji 1917 roku.

Osoba dziadka Kazimierza Rożnowskiego herbu Jastrzębiec (1875–1939) w pamięci wnuczki funkcjonowała bardzo żywo dzięki rodzinnym opowieściom. W młodości Kazimierz – zagorzały socjalista-buntownik, członek PPS, doświadczony działacz (od 1894 roku współpracujący blisko z Józefem Piłsudskim, ps. Wiktor), ukończył studia zoologiczne na uniwersytecie moskiewskim, będąc zaangażowanym w podziemną, niepodległościową działalność³. W 1897 roku, po otrzymaniu dyplomu ukończenia uczelni, wkrótce został aresztowany na kilka miesięcy. Po roku, wezwany przez Józefa Piłsudskiego do Wilna, a następnie skierowany na praktykę do Londynu, i po ponownym powrocie do Wilna, wraz z Piłsudskim i Aleksandrem Malinowskim przez rok prowadził drukarnię „Robotnika” w Wilnie i w Łodzi (1899–1900). Używał fałszywego paszportu na nazwisko Stanisław Krajewski i pseudonimu Karol. Ponownie aresztowany przeszedł więzienia w X Pawilonie warszawskiej Cytadeli (1900–1901), a następnie więzienie w Siedlcach. W latach 1902–1905 został zesłany na Sybir. W Jakucji prowadził własne badania naukowe, zgromadził wiele eksponatów przekazanych do muzeum w Petersburgu. Po powrocie z zesłania po amnestii

³ A. Sulkiewicz, *Księga pamiątkowa byłych uczestników walk o niepodległość pod sztandarem PPS Frakcji Rewolucyjnej*, Warszawa 1933.

w 1905 roku uczestniczył w naukowych ekspedycjach syberyjskich, a ich wyniki publikował m.in. w czasopiśmie „Wszechświat”⁴. W okresie międzywojnia piastował odpowiedzialne funkcje w nowych urządach polskiego państwa. Jedną z bliskich osób, bywających w Janówce, był polityk II RP Aleksander Prystor (1874–1941)⁵, ojciec chrzestny Elżbiety Feliksiak (uwieczniony na przedwojennych rodzinnych fotografiach w Janówce). Znajomość dziadka Kazimierza z Prystorem zacieśniła się od roku 1917, kiedy to pracowali razem w PPS-Frakcji Rewolucyjnej i organizacjach pomocowych dla Polaków w Rosji.

W 1919 roku Kazimierz Rożnowski powrócił z rodziną do Polski i włączył się w odbudowę państwa. Nie zaangażował się w politykę, lecz pełnił różne wysokie funkcje urzędnicze w instytucjach społecznych II RP, do przejścia na emeryturę w 1934 roku. Budował nowe państwo, co podkreślała wnuczka Elżbieta Feliksiak w obszernym tekście poświęconym dziadkowi *Proste drogi Kazimierza Rożnowskiego*, opublikowanym w 2013 roku w Białymstoku w tomie poświęconym Sybirowi. Tradycje piłsudczykowski były drogie sercu Elżbiety Feliksiak przez całe jej życie. Często w rozmowach wspominała rodzinne związki i przyjaźnie dziadków, przywołując idee kresowej Polski niepodległej, Polski podług koncepcji Międzymorza autorstwa Marszałka Piłsudskiego, o wspólnej środkowoeuropejskiej tradycji, zakorzenionej w wartościach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (mówiła o tym zawsze bez ckliwości, używając racjonalnej argumentacji). Służba i pomoc biednym, słabszym, szlachetność uczuć i patriotyzm to cechy dziadka Kazimierza, państwowca. Podziwiała je wnuczka Elżbieta i propagowała w swym życiu.

Edukacji domowej, spotkaniom towarzyskim (na przykład z Ireną Posselt, przedwojenną dyrektorką Szkoły Posselt i Szachtmajerowej w Warszawie, nauczycielką córek Marszałka Józefa Piłsudskiego) zawdzięczała Elżbieta Feliksiak obycie towarzyskie, umiłowanie muzyki i znajomość języków obcych⁶. Nauka w LO im. Juliusza Słowackiego w Warszawie, przemianowanym

⁴ „Wszechświat” – polskie czasopismo popularnonaukowe poświęcone naukom przyrodniczym, wydawane przez Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika. Pierwszy numer wyszedł w 1882 r. Po wybuchu I wojny światowej pismo zamknięto, reaktywowano je w 1927 r.

⁵ Aleksander Prystor (1874–1941), polski polityk, członek PPS Organizacji Bojowej, PPS-Frakcji Rewolucyjnej, ZWC, ZS oraz POW. Marszałek Senatu RP (1935–1938), premier (1931–1933).

⁶ Szkoła Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej – zarejestrowana w 1905 r. początkowo jako dwuklasowa, a następnie siedmioklasowa pensja żeńska. W 1920 r. została przekształcona w ośmioklasowe Gimnazjum Humanistyczne, a w 1923 r. uzyskała pełne prawa szkoły państwowej. W tym roku otwarto nowy gmach przy ul. Białobrzeskiej 44. Przełożoną szkoły była Wanda z Posseltów Szachtmajerowa, a dyrektorką jej najmłodsza

na Szkołę TPD nr 7, z przedwojennym gronem pedagogicznym, była przez nią mile wspominana. Istotną rolę w kształtowaniu osobowości odegrało harcerstwo odrodzone po 1956 roku z inicjatywy Aleksandra Kamińskiego⁷. Tam szczególną rolę w formowaniu dziewcząt odegrała harcmistrzyni Wanda Wachnowska-Skorupska (1908–1994).

Elżbieta Feliksiak działała w ZHP pod jej opieką jako instruktor-drużynowa, prowadząc zastęp „Czarne Koty” w latach 1957–1961, jako drużynowa o przydomku Fela. Czynn timer uczestniczyła w działaniach ZHP do 1965 roku. W tamtych czasach umocniła się formacja harcerska i przyjaźnie, jak np. z Małgorzatą Baranowską⁸ czy Barbarą Krydą⁹. Już po śmierci Wandy Wachnowskiej-Skorupskiej Elżbieta Feliksiak upamiętniła harcmistrzynie wydaniem jej wspomnień, opatrzonych wstępem i esejem o Madonnach stepowych (Wanda Wachnowska-Skorupska, *Urodziłam się pomiędzy dwoma stepami*, oprac. i opatrzyli posłowiem Elżbieta Feliksiak i Andrzej Skorupski, Białystok 2011), a wcześniej wspomnieniem w monografii szczepu drużyny harcerskiej¹⁰. *Posłowie* z tekstem Elżbiety Feliksiak *Druhna Wanda – drużynowa „całym życiem”* jest dopowiedzeniem harcerki o swojej druhn timer i pięknej karcie harcerstwa warszawskiego w 2 połowie XX wieku.

Wanda Wachnowska-Skorupska, porównana przez Elżbietę Feliksiak do chorążyny podolskiej Izabeli Humieckiej oraz kasztelanowej Anny Doroty Chrzanowskiej, broniących w XVII w. fortec kresowych i wizerunków Przenajświętszej Maryi Panny, wpisuje się w plejadę bohaterskich kobiet-rycerzy. Obok walki, pomocą była im modlitwa, także przed słynnymi „obrazami wędrującymi” po stepach Ukrainy (uwiecznionymi m.in. wielokrotnie na płótnach Józefa Brandta). Dzięki dopowiedzeniom Elżbiety Feliksiak i Andrzeja Skorupskiego przedstawiono głęboko humanistyczną

siostra Irena. Szczególnie ceniono wysoki poziom nauczania i patriotyczny profil ideowy jej pedagogów. Uczenicami były m.in. córki wojskowych i urzędników administracji państwowej. Szkoła przykładła dużą wagę do kształcenia w młodzieży patriotyzmu, umiejętności życia w zespole, uczciwości, szacunku do pracy i poczucia odpowiedzialności za swoje środowisko i społeczeństwo.

⁷ Aleksander Kamiński (1903–1978), pedagog, wychowawca, profesor nauk humanistycznych, współtwórca metodyki wychowej, instruktor harcerski, harcmistrz, żołnierz AK, przewodniczący Prezydium Rady Naczelnej ZHP.

⁸ Małgorzata Baranowska (1945–2012), poetka, pisarka, krytyk literatury i varsawianistka. Absolwentka polonistyki na UW, pracownik IBL PAN, członek Związku Literatów Polskich i Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

⁹ Barbara Kryda, polonistka Liceum Ogólnokształcącego im. Narcyzy Żmichowskiej w Warszawie, członek Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, autorka wspomnień *Światowe życie* (Warszawa 2015).

¹⁰ „Słoneczniki”. *Kronika przyjaźni. O szczepie 3. Warszawskiej Drużyny Harcerek 1957–1967*, red. B. Kosińska-Filocha, Warszawa 2010.

i patriotyczną postawę autorki i harcerskiego ethosu. Ale też trzeba tu dodać, że mówiąc i pisząc o harcerstwie, Elżbieta Feliksiak zastrzegła, że nie cierpi kombatanctwa!

Niewątpliwie spuściznę – teksty będące plonem jej życia – kształtowały wartości domu rodzinnego. Był to dom inteligencki, promujący humanistyczne wartości i wolne wybory. W twórczości Elżbiety Feliksiak, obejmującej ponad dwieście naukowych artykułów – interpretacje dzieł Tomasza Manna, Eriki Pedretti, Paula Celana, Cypriana Kamila Norwida, Czesława Miłosza, Tadeusza Konwickiego, Zbigniewa Herberta i innych oraz kilka ważnych książek, pojawiały się coraz to nowe wątki. Autorka poruszała się często ścieżkami młodzieńczych zachwytów oraz inspiracji, poszerzając tylko swoje badawcze horyzonty. Analiza twórczości Tomasza Manna czy Cypriana Kamila Norwida, powracające cyklicznie co kilka lat w kolejnych publikacjach, są tego przykładem.

Profesor Elżbieta Feliksiak w swoim życiu i dziele potrafiła oddać przodkom i nauczycielom dobro i piękno, a także przekazać je następnym pokoleniom. Jej życie prywatne i praca naukowa, były ściśle powiązane. Świat wartości łączył się z metodologią badawczą, warunkując postawę rzetelnej badaczki hermeneuty, jaką była. Budowała interpretacje, często w „przestrzeni sporu” (jak zatytułowała swoją rozprawę habilitacyjną)¹¹, dążąc zawsze do prawdy i dialogu. Pozostawiła piękne i głębokie interpretacje literatury, ale też nie mniej ważne dzieła o ludziach, którzy ją ukształtowali – dziadku Kazimierzowi Rożnowskiemu, harcmistrzynie Wandzie Wachnowskiej-Skorupskiej, Marii Renacie Mayenowej i Stefanii Skwarczyńskiej oraz plejadzie Kresowych Obywateli – Sybiraków, łagierników, zapomnianych po roku 1945. Przywróciła im pamięć i godność w pomnikowej serii wydawniczej Biblioteka Pamięci i Myśli.

Owocnym czasem studiów Elżbiety Feliksiak były lata 1954–1957, kiedy to zgłębiała dziedzinę fizyki na Uniwersytecie Warszawskim. Następnie w 1963 uzyskała magisterium z polonistyki na temat twórczości Cypriana Kamila Norwida, pod kierunkiem prof. Zofii Szmydtowej, a w 1966 magisterium z germanistyki o twórczości Tomasza Manna, pod kierunkiem doc. Floriana Witczuka. Jednocześnie była doktorantką polonistyki UW w latach 1963–1968. Ponieważ nie otrzymała pracy na UW z przyczyn politycznych, w latach 1969–1970 prowadziła lektorat języka polskiego w Uniwersytecie w Halle-DDR. Później pod opieką prof. Stefanii Skwarczyńskiej Elżbieta Feliksiak

¹¹ E. Feliksiak, *Budowanie w przestrzeni sporu. Ethos literatury w sytuacji kryzysu europejskiego pluralizmu* (Tomasz Mann, Tadeusz Konwicki, Erica Pedretti), Warszawa 1990.

pracowała nad rozprawą doktorską. W 1978 roku na Uniwersytecie Łódzkim uzyskała stopień doktora na podstawie dysertacji *Tradycja i eksperyment w poglądach Tomasza Manna na powieść (próba interpretacji filozoficznej)*.

Wcześniej, bo w 1975 r., podjęła pracę na ówczesnej Filii UW w Białymstoku na Wydziale Humanistycznym w Zakładzie Filologii Polskiej i pracowała tamże do roku 2010¹². Stworzyła podwaliny białostockiej polonistyki. W latach 1991–2010 pełniła funkcję kierownika Zakładu Teorii i Antropologii Literatury. W tym czasie otrzymała kolejne tytuły naukowe – dr hab. w 1989 roku, na podstawie rozprawy *Budowanie w przestrzeni sporu. Ethos literatury w sytuacji kryzysu europejskiego pluralizmu (Tomasz Mann, Tadeusz Konwicki, Erica Pedretii)*, oraz tytuł profesora belweder-skiego (w 1991 roku). W latach 2002–2005 zarządzała Instytutem Filologii Polskiej jako dyrektor. Ukoronowaniem działalności uniwersyteckiej był jubileusz 50-lecia pracy badawczej w 2011 roku. Elżbieta Feliksiak była też wieloletnim prezesem Białostockiego Oddziału Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza (wówczas podjęła intensywną współpracę z regionalnym środowiskiem nauczycielskim, zwłaszcza z I Liceum Ogólnokształcącym im. A. Mickiewicza). Wszystkie funkcje łączyła ponadto jako wydawca i redaktor naczelny serii wydawniczej Biblioteka Pamięci i Myśli. Zainicjowała pionierskie badania pamięci Kresów Północno-Wschodnich Polski. Należała do Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Towarzystwa Fryderyka Chopina, Towarzystwa Przyjaciół Grodna i Wilna, Stowarzyszenia Wspólnota Polska i wielu innych. Była również członkiem rzeczywistym Stowarzyszenia Tłumaczy Polskich.

Białystok i tutejsi mieszkańcy, otwarci, gościnni, inni niż w centralnej Polsce, wraz ze wschodnią krainą przypadli jej do gustu i z upodobaniem jeździła w teren prowadzić badania nad gwarą i kulturą ludową. Elżbieta Feliksiak wspominała z sentymentem nianię z dzieciństwa mówiącą prostą gwarą. Podobnie jak kiedyś jej dziadek Kazimierz na Syberii, czy ojciec Stanisław, odbywający naukowe ekspedycje statkiem „Dar Pomorza” w latach 30. XX wieku, w poszukiwaniu eksponatów zoologicznych, na Teneryfę, PERNAMBUKO i do Brazylii, Pani Profesor zdobywała swoiste eksponaty, nagrywając rozmowy na kasetowy magnetofon „Grundig”. Z pracami nad problematyką pograniczy i kresów wiązała się też aktywność osób skupionych wokół studenckiego Koła Naukowego Folklorystów, z którym ściśle współpracowała. Zostało założone przez Barbarę Noworolską (działali w nim wówczas m.in. Jan Leończuk i Józef Maroszek, Teresa Cwalina, Elżbieta

¹² AIFP UwB, Teczka spraw osobowych E. Feliksiak.

Drożdżewicz), a patronowali mu Włodzimierz Pawluczuk i Lech Mróz¹³. Po latach wyniki badań prowadzonych ze studentami opublikowane zostały pod jej naukową redakcją (tu: *Ethos literatury w niespokojnym świecie...* 1989 i *Demonologia pogranicza...* 2010). Ważnymi książkami Elżbiety Feliksiak są *Maria Malczewskiego. Duch dawnej Polski w stepowym teatrze świata* (1997), *Poezja i myśl. Studia o Norwidzie* (2001) oraz ostatnia książka, będąca *summą*: *Antropologia literatury – interpretacje i studia* (2014). Ważne też były przekłady w jej opracowaniu: Hugona Friedricha *Struktura nowoczesnej liryki* (1978) oraz Eriki Pedretti *Święty Sebastian* (1988) i wiele innych przekładów poezji niemieckiej i białoruskiej (w tym Jana Czykwina) w licznych wydaniach.

Pod opieką naukową prof. Elżbiety Feliksiak powstało sto prac magisterskich; wypromowała ośmiu doktorów nauk humanistycznych.

Elżbieta Feliksiak została odznaczona Krzyżem Komandorskim orderu „Odrodzenia Polski” (III klasa) przyznany dekretem Prezydenta RP na Uchodźstwie (styczeń 1990), srebrną odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie” (1989), tytułem „Zasłużony dla Uniwersytetu w Białymstoku” (2008), Medalem Uniwersytetu w Białymstoku (2011). W 2012 roku została laureatką Nagrody Literackiej im. Franciszka Karpińskiego za wybitne i rozległe badania nad kulturą polską na dawnych Kresach Wschodnich RP i za kultywowanie chrześcijańskiego ethosu w badaniach nad literaturą XIX i XX wieku.

*

Na przełomie lat 1988/1989, kiedy powstawały organizacje społeczne – Towarzystwa Przyjaciół Grodna i Wilna, Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, odrodził się Związek Sybiraków i reaktywowano działalność NSZZ „Solidarność”, Elżbieta Feliksiak natychmiast podjęła działalność społeczną i związkową. Skupiła wokół siebie osoby o podobnej wrażliwości i potrzebie upamiętnienia Kresów i upomnienia się o ludzi zapomnianych od czasów wojny do 1989 roku i o których nie wolno było mówić. Tematami nowych badań były: Wilno, Grodno, Nowogródek i inne, mniejsze kresowe miasta, losy inteligencji polskiej, pozostawionej za tzw. linią Curzona, łagiernicy, skazani za działalność w AK.

W 1989 roku Elżbieta Feliksiak zorganizowała w Białymstoku konferencję „Wilno i Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur”, zapoczątkowując serią tychże konferencji

¹³ Historię białostockiej polonistyki opisała w przedmowie do książki: J. Sienkiewicz, J. Wasila, *Demonologia pogranicza kultur w Polsce północno-wschodniej*, przedm. E. Feliksiak, Białystok 2010.

(kolejne konferencje z cyklu „Wilno i...” odbyły się w latach: 1994, 1998, 2000). Elżbieta Feliksiak wspominała:

Pierwsza była prawdziwym międzynarodowym kongresem. Cechą istotną owych konferencji było więc zapraszanie do uczestnictwa zarówno badaczy (głównie historyków, polonistów, historyków sztuki), jak bezpośrednich świadków historii, często też obydwie kompetencje spotykały się w jednej osobie. Na pierwszą konferencję przyjechało sto kilkadziesiąt osób nie tylko z Polski, ale też z Białorusi, Francji, Izraela, Litwy, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Włoch i USA. Wygłoszono ponad osiemdziesiąt referatów, a obrady toczyły się w sali kolumnowej Pałacu Branickich (siedzibie Akademii Medycznej – autorami byli profesorowie Leszek Bednarczuk i Tadeusz Bujnicki z Krakowa, Marceli Kosman z Poznania, Elisabeth Kridl-Valkenier z Nowego Jorku, Maria Niedźwiecka z Wilna, czy Irena Sławińska z Lublina, jak zasłużeni działacze na niwie „kresowej”, Władysław Korowajczyk z Łodzi, Jan Malinowski i Aleksander Zujewski (dzisiaj mający już od paru lat za sobą 100-lecie urodzin) z Bydgoszczy, Danuta i Wojciech Piotrowiczowie z Wilna, Barbara Reszko i Wanda Renik z Warszawy, czy Andrzej Chodkiewicz dyrektor – „Wspólnoty Polskiej”, Sima Kaganowicz z Tel Avivu (absolwentka wileńskiego Liceum im. E. Orzeszkowej). Referaty nadsyłał m.in. Profesorowie Stefan Żółkiewski, Stanisław Lorentz (jego nadesłany referat otwierał I konferencję), Czesław Zgorzelski, Tadeusz Zawadzki (z wileńskiego rodu księgarzy i wydawców), Jerzy Skowronek, Tadeusz Jaroszewski, jak Marian Białobłocki, Bohdan Rudnicki, czy Aleksander Mickiewicz¹⁴.

Po zniesieniu cenzury można było wreszcie mówić o powojennych deportacjach i represjach kresowych żołnierzy AK, losach łagierników, Sybiraków, martyrologii Polaków w ZSRS. Dzięki politycznym zmianom roku 1989 powrócił temat świadectw życia na polskich kresach RP i przedstawienie tych wątków w polskiej literaturze krajowej oraz emigracyjnej, nieznanej dotąd w pełni. Ta pionierska praca zespołu skupionego wokół Elżbiety Feliksiak jest dziś kontynuowana zarówno w Białymstoku, jak i w wielu ośrodkach uniwersyteckich w Polsce. Powstała wówczas seria Biblioteka Pamięci i Myśli (BPM, 1991–2002, 31 tomów) wydawana przez Białostocki Oddział Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza, przy współpracy UwB i innych wspierających instytucji¹⁵.

¹⁴ E. Feliksiak, *Przedmowa*, [w:] J. Sienkiewicz, J. Wasila, *Demonologia pogranicza kultur...*, s. 27–28.

¹⁵ Seria wydawnicza pod redakcją Elżbiety Feliksiak, zapoczątkowana w 1991 r. i wydawana przez Białostocki Oddział Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza oraz Zakład Teorii i Antropologii Literatury Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku. Ostatni tom wydano w 2006 r. (*Wyprzedzili nas w drodze. Pamięci białostockich maturzystów ofiar katastrofy pod Jeżewem 30 IX 2005*, red. E. Feliksiak, M. Olesiewicz, D. Taraszkiewicz, G. Złocka-Korzeniewska, Białystok 2006).

Publikacje te pozostały do dziś ważną i cenną skarbnicą kresowych źródeł i pamiątek. Spośród ponad trzydziestu tomów z charakterystyczną okładką w żółtym kolorze, ozdobioną herbem Wilna ze św. Krzysztofem, niosącym na ręku małego Pana Jezusa, trzeba przywołać chociażby opracowany przez Elżbietę Feliksiak tom Konrada Górskiego *Divide et impera* (1995), kilka opasłych tomów pokonferencyjnych wystąpień oraz Marii Znamierowskiej-Prüferowej *Wilno. Miasto sercu najbliższe: Tobie Wilno. Antologię poetycką; Wileńskie szopki akademickie; Anieli Dziewulskiej-Łosiowej, Konwój strzela bez uprzedzenia* i inne.

W ostatnim dziesięcioleciu życia Elżbieta Feliksiak kilka razy w swej twórczości przywoływała dawnych przyjaciół i badaczy. W *Przedmowie* do książki *Demonologia pogranicza kultur w Polsce północno-wschodniej* (2010) uczona opisała właściwie całe dzieje białostockiej polonistyki, od czasu jej powstania w 1968 roku, wymieniając wszystkich ważniejszych pracowników naukowych. Opisała także antropologiczny nurt badań, który prowadziła, wspominając tamże absolwentów i ich prace badawcze, tworząc w ten sposób tekst o dorobku środowiska naukowego.

W serii Komparatystyka UwB, przy współpracy z Bożeną Chodźko i Markiem Olesiewiczem, ogłosiła tom pokonferencyjny poświęcony sylwetce i pracy naukowej Marii Renaty Mayenowej *Obecność. Maria Renata Mayenowa* (2006).

Upamiętnienie badaczki z kręgu prof. Manfreda Kridla, absolwentki USB w Wilnie, po wojnie profesora IBL PAN – Marii Renaty Mayenowej (1908–1988), a przed wojną znanej jako dr Rachela Kapłanowa, autorka dysertacji „*Wesele*” Stanisława Wyspiańskiego. (*Problemy kompozycji*), wydanej niedawno powtórnie z krytycznym komentarzem prof. Marii Prussak, było dla Elżbiety Feliksiak bardzo istotnym wydarzeniem, wydaje się, że było też moralnym imperatywem¹⁶. Mayenowa była, podobnie jak Stefania Skwarczyńska, legendą polonistyki. Jej rozległe naukowe kontakty w czasach PRL-u, organizowanie międzynarodowych konferencji i przybliżanie w kraju najnowszych trendów badań historycznoliterackich i językoznawczych, wszystko to pasjonowało Elżbietę Feliksiak. I rzeczywiście międzynarodowa konferencja, wystawa biograficzna z nowymi ustaleniami biograficznymi, wreszcie wydanie drukiem pokonferencyjnego tomu poświęconego Marii Renacie Mayenowej odkryły na nowo tę uczoną, która ostatni wykład wygłosiła w Białymstoku na Wydziale Humanistycznym Filii Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1977. Przypomniano badaczkę, której pasjonujące i szalenie niebezpieczne wojenne przeżycia podczas ukrywania się,

¹⁶ [M.R. Mayenowa] R. Kapłanowa, „*Wesele*” Stanisława Wyspiańskiego. *Problemy kompozycji*, wstęp T. Dobrzyńska, oprac. M. Prussak, Warszawa 2013.

pomocy prof. Czeżowskiego i ks. Hlebowicza, dzięki fałszywym dokumentom, przygotowanym przez wileńską komórkę legalizacji AK, przedstawiono w referatach. Mayenowa po traumie wojennej podjęła pracę naukową w Warszawie. Położyła wielkie zasługi dla rozwoju kontaktów międzynarodowych i wymiany myśli naukowej. Dzięki swej działalności przybliżyła i spopularyzowała, wydając drukiem, najważniejsze dzieła lingwistyki i teorii literatury, a zwłaszcza rosyjskiej szkoły formalnej i strukturalizmu czeskiego. Zorganizowała szereg konferencji międzynarodowych poświęconych problemom poetyki.

Maria Renata Mayenowa przekazała w testamencie swój księgozbiór Instytutowi Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku, skatalogowany i udostępniony czytelnikom od 2003 roku w Bibliotece Humanistycznej. Elżbieta Feliksiak poczuła się w obowiązku upamiętnić donatorkę. To z jej inicjatywy jedna z sal wykładowych Uniwersytetu w Białymstoku przy placu Uniwersyteckim otrzymała imię prof. M. R. Mayenowej podczas konferencji ku uczczeniu jej pamięci, odbytej 8–9 października 2003 roku oraz tom wspomnień *Okna pamięci. Maria Renata Mayenowa* (2003).

Z kolei w 2006 roku w serii Poetyka i Horyzonty Tradycji UwB (wraz z Mariuszem M. Lesiem) wydała Elżbieta Feliksiak *Teorię listu* Stefanii Skwarczyńskiej, według pierwodruku z 1937 roku ze wstępem poświęconym badaczce i naukowej opiekunce.

Kolejny raz powodem wydania książki było głębokie przeświadczenie o potrzebie przypomnienia ważnego dzieła oraz swoiste poczucie wdzięczności i upamiętnienia osoby. Podziwiała, przywołując wielokrotnie w rozmowach, osobę Stefanii Skwarczyńskiej (1902–1988) oraz jej dorobek naukowy, trudne przeżycia wojenne (aresztowanie i pobyt na zesłaniu w Kazachstanie, działalność w ZWZ-AK, udział w tajnym nauczaniu w okupowanym Lwowie, a po wysiedleniu niełatwy powrót uczoney do Łodzi w 1945 roku). Podjęła ona wówczas pracę na Uniwersytecie Łódzkim oraz PWST, będąc inwigilowaną wraz z innymi osobami z uniwersyteckiego lwowskiego środowiska. Prowadziła też rozległą działalność społeczną, będąc członkiem szeregu stowarzyszeń.

Twórczość naukowa Skwarczyńskiej, absolwentki UJK we Lwowie, wybitnej uczennicy prof. Juliusza Kleinera (tytuł doktora 1925, habilitacja 1937, prof. 1939), pracownika UJK we Lwowie, a od 1938 Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi, skupiona była wokół tematów teoretycznoliterackich i genologicznych. Uczona wypracowała autorską koncepcję „literatury stosowanej” (1932 rok, użytkowej, będącej w opozycji do literatury pięknej), którą rozwinęła potem w nowatorskiej, nie w pełni docenionej książce *Teoria listu* (1937).

Oprócz dzieł omawiających teorię literatury i teatrologii Skwarczyńska, podobnie jak Mayenowa, położyła wielkie zasługi, przybliżając polskiemu czytelnikowi najnowsze teksty światowych teoretyków literatury (tu: *Teoria badań literackich za granicą*, 1965–1986). To właśnie utwierdziło zamiysł powtórnego krytycznego wydania *Teorii listu* przez Elżbietę Feliksiak w 2005 roku. Podobnie przejawiała sympatię do Łodzi – miasta urodzenia ojca Stanisława Feliksiaka, oraz Uniwersytetu Łódzkiego – miejsca obrony doktoratu.

Urna z prochami Elżbiety Feliksiak spoczęła 31 stycznia 2015 roku, zgodnie z wolą Zmarłej, na cmentarzu rzymskokatolickim w Tłuszczu w grobie rodzinnym, obok dziadków – Kazimierza i Stefanii Rożnowskich i rodziców – Janiny i Stanisława Feliksiaków. We wspomnieniu o dziadku napisała: „Naprzeciwko jest miejsce spoczynku Hanny Rożnowskiej-Robakowej i jej męża Stefana oraz sąsiadek z zabereżyńskich czasów Marii Tomaszewicz ur. w Bobyniczach pow. lepelskiego (1863–1955), zadowionej od lat w rodzinie Rożnowskich, i Marii Zrani-Szyryn, ur. w Sieliszczu pow. lepelskiego (1884–1971), przybyłej do Janówki jako repatriantka ze stron rodzinnych w roku 1960. Miejmy nadzieję, że te groby zostaną miejscem pamięci historycznej...”¹⁷.

Osoby z kresowych domów rodów Rożnowskich, Zdrojewskich, Feliksiaków, Robaków i innych wywarły z pewnością niezatarte piętno na sposobie bycia Elżbiety Feliksiak – jej otwartości, poczuciu humoru, przytaczaniu szkatułkowych opowieści i familiarności w życiu towarzyskim. Twórczość oraz działalność społeczna, rozwinięta szczególnie w ramach działań Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza oraz Towarzystwa Przyjaciół Grodna i Wilna, były także motywowane podtrzymaniem rodzinnego wzorca, poznanego w kresowym domu rodzinnym.

Śmierć przerwała pracę nad kolejnymi badaniami losów rodzinnych i dworków nad Dźwiną i Berezyną. Elżbieta Feliksiak pozostanie w naszej pamięci jako uczona i tytan działań poświęconych ocaleniu kresowej kultury i jej dokumentacji.

¹⁷ E. Feliksiak, *Proste drogi Kazimierza Rożnowskiego: socjalisty, sybiraka, obywatela Wolnej Polski (w świetle jego listów)*, [w:] *Sybir. Wsiedlenia – Losy – Świadectwa*, s. 201.

Bibliografia

- Feliksiak E., *Antropologia literatury. Interpretacje i studia*, Kraków 2014.
- Feliksiak E., *Budowanie w przestrzeni sporu. Ethos literatury w sytuacji kryzysu europejskiego pluralizmu (Tomasz Mann, Tadeusz Konwicki, Erica Pedretti)*, Warszawa 1990.
- Feliksiak E., *Proste drogi Kazimierza Rożnowskiego: socjalisty, sybiraka, obywatela Wolnej Polski (w świetle jego listów)*, [w:] *Sybir. Wysiedlenia – Losy – Świadectwa*, red. J. Ławski, S. Trzeciakowska, Ł. Zabielski, Białystok 2013.
- Sienkiewicz J., Wasila J., *Demonologia pogranicza kultur w Polsce północno-wschodniej*, przedm. E. Feliksiak, Białystok 2010.
- „Słoneczniki”. *Kronika przyjaźni. O szczepie 3. Warszawskiej Drużyny Harcerzy 1957–1967*, red. B. Kosińska-Filocha, Warszawa 2010.

Ewa Rogalewska
Białystok

„BORDERLAND HOUSE”: FAMILY TRADITIONS OF ELŻBIETA FELIKSIK (1937–2015)

Summary

The article presents a researcher of Polish and German-language literature, comparatist, and theorist of literature Professor Elżbieta Feliksiak (1937–2015), associated with the Białystok Branch of the University of Białystok and the University of Białystok. The paper outlines the deep sources of her profound attitudes and works: the landed gentry tradition from the Eastern Borderlands, the independence tradition (in its socialist current), scouting, and opposition to totalitarianism originating from her family home. The article also presents an outline of her output as a scholar, her own publications, critical editions, and the creation of a multi-volume *Library of Memory and Thought*. Professor Feliksiak appears as an exceptionally original personality, whose achievements are characterized by universal, atemporal value.

Keywords: Elżbieta Feliksiak, family tradition, Borderlands, anthropology, personality.